

УДК 314:711.13:316.3:33

Калачевська Л.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту ЗЕД та євроінтеграції,
Сумський національний аграрний університет

БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ФАКТОР ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті теоретично обґрунтовується багатофункціональність сільських територій як фактор інноваційного розвитку та доводиться, що перед сучасним аграрним сектором та сільськими територіями виникають нові завдання. При децентралізації та розширенні повноважень об'єднаних територіальних громад вони повинні забезпечувати господарську діяльність, створювати додаткові робочі місця, підтримувати агроландшафти, розвивати соціальну інфраструктуру. Доводиться, що зазначені завдання можливо вирішити лише за умови застосування та впровадження досягнень науково-технічного прогресу. У сучасних умовах сільську територію варто вивчати як системний комплекс, який характеризується природно-кліматичними умовами, рельєфом, наявністю певних ресурсів, населенням, яке проживає в даному регіоні, певними показниками соціально-економічного розвитку, що і формує багатофункціональність сільських територій.

Ключові слова: сільські території, інноваційний розвиток, інфраструктура, ефективність, соціальна сфера.

МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Калачевская Л.И.

В статье теоретически обосновывается многофункциональность сельских территорий как фактор инновационного развития и доказывается, что перед современным аграрным сектором и сельскими территориями возникают новые задачи. При децентрализации и расширении полномочий объединенных территориальных общин они должны обеспечивать хозяйственную деятельность, создавать дополнительные рабочие места, поддерживать агроландшафты, развивать социальную инфраструктуру. Доказывается, что указанные задачи можно решить только при условии применения и внедрения достижений научно-технического прогресса. В современных условиях сельскую территорию следует изучать как системный комплекс, который характеризуется природно-климатическими условиями, рельефом, наличием определенных ресурсов, населением, проживающим в данном регионе, определенными показателями социально-экономического развития, и формирует многофункциональность сельских территорий.

Ключевые слова: сельские территории, инновационное развитие, инфраструктура, эффективность, социальная сфера.

MULTIFUNCTIONALITY OF RURAL TERRITORIES AS A FACTOR OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

Kalachevska L.

In this article the multifunctionality of rural territories as a factor of innovative development is theoretically substantiated. New tasks are proved to emerge for modern agrarian sector and rural territories. During the process of decentralization and expansion of united territorial communities powers, they should ensure economic activity, create additional job places, support agrolandscapes and develop social infrastructure. It is demonstrated that the above mentioned tasks can be solved only with application and implementation of scientific and technological achievements. Within modern conditions rural territories should be viewed as a system complex characterized by natural and climate conditions, relief, certain resources available, population living in specific region, certain indicators of socio-economic development, which eventually forms multifunctional rural territories.

Keywords: rural territories, innovative development, infrastructure, efficiency, social sphere.

Постановка проблеми. Одним з визначальних чинників благополуччя України є стійкість розвитку сільських територій. Вжиті державними органами управління заходи з розвитку сільського господарства в умовах проведення аграрної реформи забезпечили часткову стабілізацію і певне зростання обсягів сільськогосподарського виробництва, але не сприяли стабільному поліпшенні соціально-економічної ситуації

на селі. У суспільстві і надалі існує недооцінка функцій сільських територій. В Україні сільські території виконують багатогранну культурну функцію, мають цінні пам'ятки культури, історії та архітектури. Сільське населення є носієм культурних звичаїв і традицій, що відіграє важливе духовне значення. Сільські території підтримують екологічний баланс, зменшують надмірне антропогенне навантаження. Земельні угіддя,

лісові масиви і водне плесо виконують природоохоронну функцію, так же підтримують рівноважний стан природного середовища.

У даний час зростає роль рекреаційної функції сільських територій. Унікальні рекреаційні ресурси: чисте повітря, термальні джерела, водні та лісові угіддя знаходяться саме на сільських територіях. При цьому, використання рекреаційних ресурсів забезпечує сільському населенню нову сферу зайнятості: агротуризм, обслуговування санаторій, зон і баз відпочинку. Резюмуючи вище сказане, слід зазначити, що реалізація стратегії сталого багатофункціонального розвитку сільських територій буде здійснена при зацікавленій і ефективній взаємодії держави, населення і бізнесу та при організації інноваційної діяльності на сільських територіях.

Стійкий багатофункціональний розвиток сільських територій можливий при розширеному відтворенні людського капіталу та продуктивній зайнятості сільського населення, створення додаткових робочих місць, перенесення виробничих потужностей аграрних формувань до сировинних зон, підвищенні рівня і якості життя населення, раціональному використанні і відтворенні природних ресурсів. Зазначене відбудеться при зміні підходів до сучасного сільськогосподарського виробництва та переосмислення ролі інновацій у ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі економічного спрямування проблемі багатофункціональності сільських територій як фактору інноваційного розвитку приділяється значна увага. Проблеми інноваційних процесів, можливостей та необхідності їх запровадження на сільських територіях знайшли своє відображення у працях провідні вітчизняні вчені: М. О. Барановського [1], Т. О. Зінчук [2], І. В. Ксьонжика [3], Р. П. Паламарчука [5], М. В. Полєнкова [6], М. І. Стегня [10] та ін. Вищезазначеними вченими здійснено системний аналіз дослідження інноваційних процесів та розроблено різні сценарії їх застосування на сільських територіях.

Багатофункціональність сільських територій визначається різноманіттям виконуваних функцій: соціально-демографічної – забезпечення відтворення населення, поповнення робочої сили; культурно-етнічної – збереження самобутньої культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, фольклору, охорона пам'яток природи та історії, які перебувають в сільській місцевості; економічної – виробництво продуктів харчування, вирішення продовольчих проблем, створення робочих місць, розміщення об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури; екологічної – підтримання екологічної рівноваги на території країни, раціональне використання та відтворення природних ресурсів; рекреаційної – забезпечення умов для відпочинку та відновлення здоров'я населення. Водночас, враховуючи сучасний динамічний розвиток, дана проблематика потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні багатофункціональності сільських територій як провідного фактору інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство, як галузь економіки, виконує основну виробничу функцію і вторинні – соціальну та екологічну. Виробнича функція виражається у виробництві продуктів харчування для населення і сировини для різних видів промисловості. Виконання основної виробничої функції передбачає і здійснення соціальної функції, яка

виражається у формі забезпечення зайнятості сільського населення, що є певним джерелом отримання доходів сільських жителів. Екологічна функція виражена в виробництві екологічно безпечної продукції, облаштуванні ландшафтів і поліпшення навколишньої агроєкосистеми. Водночас, виконання даних функцій можливе за умови відповідного інвестиційного та інноваційного забезпечення, збалансованого розвитку аграрного виробництва.

Аналізуючи ретроспективу розвитку аграрного виробництва, слід зазначити, що радянський період економіки характеризувався вузькогалузевим аграрним підходом до розвитку сільських територій. Водночас, в той період склалася система, в якій сільськогосподарські підприємства виконували функції, які перевищували початкові завдання при їх формуванні: створення і підтримка соціальної інфраструктури, комунальних і соціальних установ, облаштування сільських територій [1]. На початку 1990-х років така багатофункціональність сільського господарства вважалася однією з перешкод для його ефективного розвитку.

Після передачі даних функцій від сільськогосподарських підприємств до органів місцевого самоврядування складно говорити про багатофункціональність сільського господарства. У сучасній економіці знову перекласти ці функції на сільськогосподарські підприємства навряд чи можливо. У сільському господарстві, в основному, домінує приватний власник, який не захоче взяти на себе тягар соціальних витрат на сільських територіях, особливо фінансування інноваційних проектів, які потребують значних капіталовкладень.

Водночас, монопольне становище сільського господарства, як єдиного роботодавця в сільській місцевості, яке сформувалося протягом багатьох десятиліть, призвело до того, що в аграрному секторі низька заробітна плата, нерозвинуте інфраструктурне забезпечення та незбалансоване розміщення виробничих потужностей. Власники сільськогосподарських підприємств, розуміючи свою монополію на ринку праці, не прагнуть підвищувати заробітну плату працівникам, а працівниками є в основному жителі сільських територій, де розташовуються господарства. Водночас, у значній частині сільських територій сільське господарство перестає бути головним джерелом зайнятості та доходів, і ця тенденція в майбутньому посилюватиметься. Тому не слід повністю покладатися на традиційне сільське господарство, як на виробника суспільних благ.

Досліджуючи соціальні аспекти розвитку сільських територій І. В. Прокопа доводить, що у майбутньому лише інноваційний розвиток сільських територій допоможе вирішити наявні економічні, екологічні та соціальні проблеми. При цьому, освоєнню інновацій у виробництві сприяє не тільки підтримання певного виробничого рівня, а й прискорення прогресу, що, як правило, супроводжується підвищенням стійкості самого процесу виробництва, випуском конкурентоспроможної продукції та здійсненням розширеного відтворення [7; 8].

Світова практика свідчить про те, що вирішальною умовою прискорення науково-технічного прогресу є інноваційна діяльність в аграрному секторі економіки, як сукупність послідовно здійснюваних заходів з організації досліджень і створенню інновацій з подальшим освоєнням їх безпосередньо у виробництві з метою створення нової або поліпшеної продукції, вдосконалення технології її виробництва. Інноваційний процес,

як правило, не тільки заохочується, але і регулюється державою, шляхом створення і реалізації інноваційної політики, яка є частиною державної аграрної політики, так як в числі її сучасних пріоритетів поряд з економічними, інвестиційними, інституційними важливе значення має приділятися інноваційним пріоритетам [2].

Сучасні інновації в аграрній сфері економіки можна поділити на селекційно-генетичні (гібриди культур та породи тварин, які відрізняються якісними відмінностями від уже наявних), техніко-технологічні (прогресивні системи здійснення господарської діяльності, які застосовуються в різних галузях аграрного сектора економіки), організаційно-управлінські та економічні (формування інтегрованих структур) і економіко-соціоecологічні (формування системи кадрового та науково-технічного забезпечення, поліпшення умов праці) (табл. 1). Вищезазначені інноваційні розробки є невід'ємним елементом ефективного розвитку підприємств різних галузей, засобом конкурентної боротьби, фактором формування споживчого попиту та вартості продукції або послуг.

Найбільш повну класифікацію інноваційної діяльності наводить М. І. Стегней. Науковець виділяє наступні елементи інноваційного розвитку: підтримання високого технічного рівня, розробка нових видів продукції і процесів, заміна застарілих; розширення асортименту продукції, що випускається; використання стратегічних інновацій; докорінне оновлення і збільшення кількості одиниць виробничого обладнання; проникнення на нові ринки всередині країни і за кордоном; розробка диференційованих продуктів і процесів; науково-технічне забезпечення процесів виведення товарів на ринок; підвищення якості продукції; посилення гнучкості виробництва; прискорення проектування та освоєння виробництва нових виробів [10, с. 300]. Особливістю сучасного періоду розвитку всіх галузей і сфер агропромислового виробництва є необхідність прискорення науково-технічного прогресу на основі інноваційних процесів. Зазначене дозволить вести модернізацію та оновлення виробничих потужностей.

Для забезпечення потреб людства у продуктах харчування у передових країнах світу широко використовуються сучасні біотехнології, генна інженерія, трансгенні сорти сільськогосподарських культур, вноситься значна кількість засобів хімізації, стимуляторів росту живих організмів та інших інгредієнтів. При цьому іде значне екологічне навантаження на землю, вона деградує і втрачає свою природну родючість. Від таких непродуманих технологічних процесів руйнується не лише земля – голо-

вний засіб виробництва, але і забруднюється навколишнє середовище, яке оточує людину. Тому дуже важливо при запровадженні у виробництво сучасних інновацій враховувати їх як економічну так і екологічну складові.

Передумовою запровадження інноваційної діяльності в аграрному секторі та економіці країни загалом є втрата виробничими потужностями своїх характеристик, їх старіння та невідповідність сучасним вимогам ринку. Опрацювання літературних джерел, присвячених дослідженню ролі інновацій в розвитку аграрного сектора економіки, дозволяє виділити загальні принципи організації інноваційної діяльності: системність інноваційної діяльності, адаптивність до змін зовнішнього та внутрішнього середовища, ієрархічність на усіх рівнях, цільову орієнтацію, оптимальність, економічність щодо залучення додаткових ресурсів [3, с. 63]. Дотримання всіх організаційних принципів повинно забезпечити прийняття більш обґрунтованих і правильних рішень, а не копіювати наявний досвід без урахування соціально-економічних особливостей певних територій.

У монографії «Сільські території України: функціонально-управлінська модель» О. І. Павлов зазначає, що організація інноваційної діяльності на сільських територіях має свої особливості, пов'язані із специфікою здійснення господарської діяльності у сільському господарстві [4, с. 282]. Відповідно свої особливості має процес здійснення інноваційної діяльності, яка повинна підпорядковуватися певним принципам, головними з яких є: функціональні, економічні та соціальні. Головним функціональним принципом є принцип попиту і пропозиції, який по суті справи визначає необхідність створення інноваційного клімату, його цілі та завдання. В умовах ринку вихідною умовою залучення інноваційних розробок, з одного боку, є замовлення споживачів науково-технічної продукції, тобто перелік послуг, в яких вони потребують, і, з іншого, - пропозиції запропонувати дані послуги від розробників інноваційних продуктів.

Суттєвий вплив на сільські території має діяльність підприємств корпоративного типу. Дослідження інноваційної діяльності провідних вітчизняних аграрних холдингів («Landkom International», «Кернел», «МСВ Agricole», «Миронівський хлібопродукт», «Sintal Agriculture», «Мрія». ММК ім. Ілліча, «Райз-Агро», «Дакор Агро Холдинг», «Укррос», «HarvEast», «Смарт-холдинг», «А.Т.К», «ТАКО») дозволяє виділити ряд загальних положень, що характеризують сучасні особливості організації інноваційного процесу інтегрованими формуваннями корпоративного типу, а саме:

Таблиця 1. Види інновації в аграрному секторі економіки

Вид	Характеристика
Організаційно-управлінські та економічні	формування інтегрованих структур; розробка інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємств; інноваційні форми управління аграрним виробництвом; створення консалтингових систем у сфері науково-технічної діяльності
Економіко-соціоecологічні	формування системи кадрового матеріального та фінансового забезпечення; поліпшення умов праці; вирішення проблем освіти і культури працівників; охорона навколишнього природного середовища; адаптація інфраструктурного забезпечення до комфортних умов життя
Селекційно-генетичні	трансгенна інженерія; нові методи та засоби боротьби з шкідниками та захворюваннями; сорти рослин та породи тварин, які мають якісні переваги у порівнянні з попередніми
Техніко-технологічні і виробничі	нова техніка; альтернативні, енергозберігаючі технології догляду за рослинами та тваринами; екологічно безпечні добрива та добавки до раціонів тварин; біотехнології;

Джерело: власні дослідження

поширення інноваційних розробок по всьому технологічному ланцюгу виробництва, переробки та збуту сільськогосподарської продукції; створення центрів досліджень безпосередньо у сировинних зонах з метою наближення до польових умов та економії коштів, створення власних наукових лабораторій).

У структурі сільськогосподарських підприємств, які виробляють продукцію, холдинги складають майже половину відсотків. За даними обласного управління статистики майже 90 відсотків високотоварних холдингових підприємств займаються лише веденням галузі рослинництва. Більшість з них вирощують лише інтенсивні, високоенергетичні культури, такі як: соняшник, соя, кукурудза на зерно, ріпак. Мають місце і вирощування їх як «монокультур», що негативно позначається на урожайності і особливо на родючості ґрунтів.

В агротехніці мають місце сучасні технології, в яких задіяні потужні широкозахватні агрегати в основному іноземного походження. Такі методи господарювання дають можливість власникам холдингових компаній отримати високі прибутки. Окремі з них навіть і податки платять за місцем реєстрації агрохолдингів. Для сільської території, для населення, яке проживає в зоні діяльності холдингів ніякої вигоди не має. Адже навпаки, сільські жителі залишилися без роботи, на селі не розвивається інфраструктура, розбиваються дороги. За порушення технологічних процесів при обробці посівів отрутохімікатами мають місце гибелі у сільського населення бджіл, огородніх культур та іншої живності.

Для успішного функціонування і розвитку інноваційних формувальних економічних принципів їх діяльності в умовах ринкової економіки виходять на перший план. Найважливішим із них є принцип повної економічної самостійності і незалежності даних формувань від будь-яких органів управління аграрним сектором економіки та інших супутніх організацій. Економічною основою їх функціонування є договір. Тому принцип

договірних відносин є дуже важливим. Він невіддільний від принципу взаємовигідності та паритетності всіх учасників інноваційного процесу.

Висновки. У сучасних умовах доцільно відмовлятися від усталеного поділу життєвого простору на місто і село та поступово переходити на новий принцип територіального соціально-економічного устрою і новий уклад життя суспільства, залежно від промислової або аграрної спеціалізації регіону або району. Тобто необхідні розвинений аграрний сектор економіки і перехід від мегаполісної до ландшафтнопоселенської урбанізації життєвого простору країни. Великі культурні центри не повинні втрачати своєї актуальності, але робочі місця і сучасна соціальна інфраструктура повинні бути рівномірно розосереджені по території країни. Перед сучасним сільським господарством виникають нові завдання: збільшення обсягів виробництва і розширення асортименту продукції, залучення інноваційних розробок, розбудова інфраструктури сільських територій, підвищення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції.

Системний розвиток аграрного виробництва та сільських територій можливий лише за умови активізації інвестиційно-інноваційної політики. Головна роль у цьому процесі відводиться державі, яка на основі нормативно-правової бази повинна створити сприятливе середовище для впровадження і функціонування інновацій. Наукові напрацювання провідних вчених та передова практика вітчизняних та іноземних фахівців аграрного сектора економіки дає змогу стверджувати, що найкраще запровадження інновацій у комплексному їх поєднанні. Кожен із інноваційних елементів створює єдину синергетичну систему, яка в послідовному дає економічний ефект. Прикладом такого поєднання є діяльність інтегрованих підприємств вертикального та горизонтального спрямування. Саме за рахунок міжгалузевої інтеграції можна ефективно запроваджувати інноваційні процеси на сільських територіях по усіх ланках від виробництва до реалізації.

1. Барановський М. О. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування / М. О. Барановський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»: зб. наук. праць. – 2011. – Ч. 1, Вип. 163. – С. 19–25.

2. Зінчук Т. О. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель / Т. О. Зінчук, В. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 84–92.

3. Ксьонжик І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій як об'єкт інфраструктурного забезпечення / І. В. Ксьонжик // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 60–65.

4. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 340 с.

5. Паламарчук Р. П. Економіко-екологічні аспекти матеріально-технічного забезпечення інтегрованих підприємств в умовах інтенсивного землеробства: практичні рекомендації / Р. П. Паламарчук, С. П. Ковальова [та ін.]; «Житомирська філія ДУ Інститут охорони ґрунтів України». – Житомир, 2015. – 88 с.

6. Поленкова М. Наукові підходи до визначення економічного змісту категорії «сільська територія» / М. В. Поленкова // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 4 (54). – С. 272–277.

7. Прокопа І. В. Зміни у підходах до життєзабезпечення на селі: від патерналізму до партнерства з участю громад / Політика сільського розвитку на базі громад в Україні: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук О. М. Бороної, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук І. В. Прокопи, д-ра екон. наук О. Л. Попової; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозу НАН України». – К.; 2015. – С. 32–37.

8. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 48–51.

9. Саблук П. Т. Стабільні економічні умови як фактори послідовного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 3–12.

10. Стегней М. І. Інноваційні аспекти сталого розвитку сільських територій в умовах глобалізаційних викликів / М. І. Стегней // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 297–303.

E-mail: likalachevska@gmail.com